

Kirjallisuutta

Martti Rapolan uusi esseekokoelma

MARTTI RAPOLA *Risukoista riipomia*. Uusi sarja pakinoivia tutkielmia. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo—Hki 1953. 259 sivua.

Viime vuosina on julkisessa sanassa usein esitetty toivomuksia, että tunnetut tiedemiehemme julkaisisivat tutkimusaloitansa yleistajuisia kirjoitelmia, joista asioista kiinnostuneet, mutta erikoiskoulutusta vaille jääneet lukijat pääsisivät selville tieteen työskentelytavoista ja saavutuksista. Eräillä tieteenaloilla, joihin myös kielitiede kuuluu, on tässä nähty miltei voittamattomia vaikeuksia. Yleistajuisuuden esteitä on paljon: aihepiirin liiallinen teoreettisuus, välttämättä tarvittavan erikoisterminologian runsaus ja kielitieteessä lisäksi alan oma merkkikieli, transskriptio, joka ei aivan vaivattomasti avaudu joka miehen käsitettäväksi. Kuitenkin on saatu jo useita oivallisia todistuksia siitä, että myös arvokasta ja syvälle uurtavaa kielentutkimusta voidaan esittää havainnollisen yleistajuisesti. Uusimpia tämän alan tuotteita ovat prof. Y. H. Toivosen v. 1944 julkaissama teos »Sanat puhuvat» ja kolme vuotta myöhemmin prof. Martti Rapolan julkisuuteen toimittama esseekokoelma »Kieli elää». Nyt on prof. Rapola julkaissut uuden sarjan pakinoivia tutkielmia, »Risukoista riipomia», joka erittäin ansiokkaasti täydentää ja lujittaa tätä kirjallisuutemme uutta alueenvaltausta.

Prof. Rapolassa yhtyy perusteelliseen ja kriittillisyydessään tinkimättömään tiedemieheen loistava sanantaitaja, jolla on kyky valaa inhimillisyyden lämpöä tieteellisen asialliseen ja karuunkin sanottavaan. Tämä tekee hänen tutkielmiensa lukemisen

suoranaiseksi nautinnoksi puhumattakaan siitä, että ne kohta kohdalta avartavat ja syventävät käsitystämme kotoisesta äidinkielestämme. Aiheiden valinta on suoritettu siten, että yksityisiä sanoja ja sanaryhmiä käsittelevien erikoistutkielmien lisäksi teoksessa on kolme yleisluonteista tutkielmaa kielemme keskeisimmiltä aloilta: »Kirjasuomen kehitys sivistyskieleksi», »Agricolan sanavarat» ja sanakirjojemme historiaa valaiseva »Syvältä sukupolvien maaperästä». Nämä tutkielmat tarjoavat vankan perustan kielemme kehityksen yleiskatsaukselliseen arviointiin.

Kukaan ei nykyään enää epäile kielemme kuulumista sivistyskielten joukkoon, mutta harva on tullut ajatelleeksi, miten sivistyskielen käsite tarkalleen määriteltävä, miten kehitys siihen on asteelta johtanut ja erityisesti, ketä ja keitä meidän on tästä kehityksestä kiittäminen. Teoksensa ensimmäisessä luvussa prof. Rapola vyöryttää eteemme kuvia kansallisen sivistyshistoriamme tärkeistä käännekohdista, näköpiiriimme nousee suuri joukko 1800-luvun suurmiehiämme ja kielemme käyttäjiä, joista monilla on ollut merkittävä osuutensa kirjasuomen kehittäjinä. Kaikki se, minkä prof. Rapola tässä tutkielmasansa esittää, on niin keskeistä suomalaisen kansallisuuden historiaa, että sen tulisi kokonaisuudessaan sisältyä esim. oppikoulujemme lukuohjelmaan.

Tutkielmaansa Mikael Agricolan sanavaroista prof. Rapola on koon-

nut kaiken sen perustietämyksen, mikä niistä tutkimuksen nykyisessä vaiheessa on olemassa, ja etenkin sellaisella, jolla ei ollut tilaisuutta seurata yksityiskohtaisesti sanastontutkimuksen saavutuksia, kirjoitus tarjoaa runsaasti uutta ja täsmällistä asia-tietoa. Ikäänkuin rohkaisuksi lukijalle tekijä havainnollisin vertailuin osoittaa, ettei välimatka Agricolasta nykykieleen ole läheskään niin hui-maava kuin ortografian perusteella voisi luulla. Sanoja on tosin aikojen kuluessa täytynyt vaihtaa mm. siitä syystä, että Agricolan käyttämän il-mauksen merkitys nykykieleessä on toi-nen kuin 1500-luvun suomessa (huone < talo, jalo < suuri, väki < voima, vaimo < nainen jne.), ja vuosisatojen kuluessa eräät sanat ovat kehittyneet uusiin muotoihin, mutta kaikesta huolimatta nykykielelle vieraita sanoja, sellaisia kuin *rymä* 'saastainen', *villittää* 'villittää', *seisättää* 'pysäyttää' jne., on hyvin vähän. Toisaalta taas suhteellisen vähän on sellaisia nykykielen sanoja, joita Agricolan aikainen kirjasuomi ei olisi tuntenut. Yleisto-teamuksenaan prof. Rapola esittää-kin, että uskonnon ja kirkon kielen-käytön keskeisimmät ilmaukset ovat valmiiksi muotoutuneina jo Agricolaalla. Luettelo, joka niistä on laadittu, on muodostunut varsin pitkäksi. Mil-tei kaikissa vanhinta kirjakieltämme koskevissa yleisesityksissä on ainakin lyhyt maininta siitä, miten Agricola on menetellyt kirjoitettua kieltä luodessansa. Tiedetään, että kansankieli on ollut ja että sen on täytynyt olla tärkeimpänä lähteenä, koska kirjalliset esikuvat ovat olleet niukkoja, ja edelleen, että Agricola on käyttänyt kaikista tuntemistaan murteista saa-miaan sanoja. Prof. Rapola on nyt yksityiskohtaisesti esittänyt, miten tämä nykyisen tietämyksen mukaan on tapahtunut, ja vaikka hän kansankie-

len sanojen paikallistamisessa on osoit-tanutkin erittäin suurta varovaisuutta, hänelle on melkoisesti kertynyt eri murrelähteistä saatua aineistoa. Kun tutkielmassa on tarkoin valaistu myös Agricolan käyttämää ruotsalaispe-räistä sanastoa ja runsain esimerkein osoitettu hänen luomansa uudissanas-ton rikkaus, lukijalle muodostuu var-sin selväpiirteinen ja vakuuttava kä-sitys kirjakielimme luojaan kielen-käytöstä.

Kolmas laaja-aiheinen kulttuuri-historiallinen tutkielma on kirjoitus »Syvältä sukupolvien maaperästä», jossa prof. Rapola käsittelee kielem-me tärkeimpiä sanakirjoja. Kuvaus alkaa sanakirjojemme esikoisesta, Ericus Schroderuksen v. 1637 julkaise-masta »Lexicon Latino-Scondicu-mista» ja päättyy uusimpaan suursanakirjaamme, »Nyky-suomen sana-kirjaan.» Kirjoituksellaan prof. Ra-pola on tehnyt kunniaa eri vuosisa-doilla eläneiden ja kielemme hyväksi ututteraa ja uskollista työtä tehneiden sanakirjamiesten muistolle.

Suurin osa käsiteltävästä teoksesta on omistettu yksityisten kulttuurisa-nojen synnyn ja kehityksen esittämi-seen, ja kun sanojen ja niiden ilmai-semien asioiden välillä vallitsee erot-tamaton yhteys, jokainen tutkielma on ehyttä ja tiivistä kulttuurihistoriaa. Monesti joutunee lukija harrastuk-sensa mukaan päättämään, kumpaan, sanoihinko vai asiaan, hän päähuo-mionsa kiinnittää.

Sivistyksen suomenkielinen nimitys, jonka kantana on kansankielen verbi *sivistää* 'puhdistaa pellavia', esiintyy Rapolan mukaan ensi kerran Reinhold von Beckerillä: verbi *sivistyä* v. 1820 ja *sivistää* v. 1822. Ennen *si-vistää* ja *sivistys* -sanoja käytettiin niiden kanssa suunnilleen samaa mer-kitsevinä sanoja *valistaa* ja *valistus*, joilla on yhäkin eräissä murteisamme

alkumerkityksensä 'valaista' ja 'valaistus', mutta jotka uudemmassa kirjakielessämme ovat vakiintuneet omiin merkitystehtäviinsä.

Tutkielma »Akatemiasta yliopistoon ja tutentista ylioppilaaseen» johdtaa ajatuksemme korkeimpiin opinjohjoihimme. Vanhin yliopiston nimitys kielessämme on *akademia*, joka aina 1700-luvun loppupuolelle saakka kirjoitettiin *academia*, sitten *akademia* ja viime vuosisadan puolimaissa *akademia* tai *akatemiiä*. Kuitenkin tämä sana oli yliopiston nimenä jo sata vuotta sitten suurin piirtein jäänyt käytännöstä, mutta omakielisen nimen vakiintuminen ei silti voinut tapahtua käden käänteessä. Kansainvälisellä *universiteetti* -sanalla oli omat käyttäjänsä, ja mm. *korkeakoulu* -nimeä suositeltiin sen suomenkieliseksi vastineeksi. Nimitys *yliopisto* esiintyy ensi kerran tunnetun herännäisyysmiehen J. F. Berghin toimimissa »Hengellisissä Sanomissa v. 1838, mutta vasta kymmenisen vuotta myöhemmin, v. 1848, Suomettaren vaikutuksesta voidaan katsoa sen vakiintuneen nimenomaan akatemian merkitykseen. *Ylioppilas* -sanaakaan ei ole saatu vaivattomasti suorittamalla yhteenlasku *yli + oppilas*, vaan myös sen kehittymisellä on, kuten prof. Rapola osoittaa, oma erikoinen historiansa: ensi kerran nimitys esiintyi v. 1852, mutta se vakiintui vasta 1870-luvun lopulla.

»Luonnosta luonteeseen» -tutkielmassa on osoitettu, miten karäktäärin suomenkielinen nimitys *luonne* on kehittynyt nykyiseen merkitystehtäväänsä. Monista murrenäytteistä päätäten se on kansankielen sana, mutta ero *luonto* ja *luonne* -sanojen välillä näyttää olleen erittäin horjuva. Kirjasuomi on saanut *luonne* -sanan vasta 1800-luvun alkupuolella, ja aluksi sen käyttö on supistunut hyvin vähin.

Kuitenkin se jo v:n 1860 vaiheilla, n. 30 vuotta ensi esiintymisensä jälkeen, on kirjakielessämme varsin tavallinen, ja paitsi ihmisen luonteesta kirjoitetaan myös kansan, kielen, maakunnan, runon jne. luonteesta.

Niin merkilliseltä kuin tuntuukin, vanhimmasta kirjakielestämme on puuttunut tunteen reagoitien yhteisnimitys, *tunteen yleiskäsite*. Yksityisten tunnevaliteettien nimityksiä sen sijaan on ollut runsaastikin, mm. *mielipaha*, *mielihyvä*, *mielisuosio* jne. Kaikkien näiden yhteisnimityksenä on käytetty mm. sanoja *sydämen liikutus* (Frosterus v. 1797), *liikutus* (Tikkanen v. 1846) ja *mielenvaikutus* (Lönnrot v. 1840). Sana *tunne* nykyisittäin käytettynä esiintyy kerran jo v. 1837, ja kuten prof. Rapola esittää, se ilmeistikin on oppitekoinen, mahdollisesti K. N. Keckmanin keksintöä. Kuitenkin se vasta parin vuosikymmenen kuluttua alkoi yleistyä siihen käytäntöön, mikä sillä kielessämme nykyisin on. Samaan käsittepiiriin *tunne* -sanan kanssa kuuluvat *mieliala* ja *tunnelma*, joista edellinen on, kuten prof. Rapola sattuvasti lausuu, sydämen asukas, jälkimmäinen sen vierailija. *Mieliala* on tullut kirjakielemme kansanrunoudesta, *tunnelma* kuuluu samaan johdannaisryhmään kuin *hedelmä*, *katkelma*, *kudelmä* jne. Prof. Rapola osoittaa sanan esiintyneen ensi kerran Otto Tandefelt-Tarvasella v. 1836, mutta ei mielen virettä merkitsevänä, vaan 'tuntoaistimusta, tuntoa' ilmaisemassa. Vasta Kotikielen Seuran marraskuun kokous v. 1891 antoi vauhtia sanan lopulliselle vakiintumiselle sen nykyiseen merkitykseen.

Valtiollisen elämän alalla liikutaan tutkielmassa »Kapina ja vallankumous», josta lukija opii tuntemaan keskeisimmän osan vanhaa poliittista sanastoamme. Mainittakoon vain

esim. sellaiset sanat kuin *perustuslaki*, *hallitusmuoto*, *kansanvalta*, *valtio*, *valtiolininen*, *valtiopäivät*, *valtioneuvos*, *puolue*, *mielipide*, *köyhälistö* jne. Sana *kapina* esiintyy jo v:n 1642 Raamatussa ja merkitsee siellä kuten monessa nykyisessä kansanmurteessakin 'riitaa'; alkuaan se on onomatopoeettinen ilmaus. *Vallankumous* kansainvälisen revoluution nimityksenä on viskattu ensi kerran esiin Taneli Europaeuksen toimesta v. 1853, ja sen kanssa kilpaili *valtioneuvos*. Aikaisemmin puhuttiin *mulkkauksesta* tai *vallan mulkkauksesta*.

Teoksen nimiluvussa »Risukoista riipomia» prof. Rapola on siirtynyt uudelle alalle: käsittelemään metsä-termejä, jotka kansanomaisesta käytöstä irrottuaan ovat yleiskielessämme kehittyneet sängen merkittäviksi ja keskeisiksi ilmauksiksi. Alkuaan 'siirrottavaa puunoksaa' merkinneestä *seikka* -sanasta on tullut 'asian' nimi ja siitä en edelleen kehittynyt substantiivi *seikkailu*; *konepuu* 'luonnonväärä kalupuu' on perustana *koneen* nimitykselle. Näiden ja monien muiden sanojen kehitys on tutkielmassa tarkoin esitetty.

Mielenkiintoisia ovat myös *kuria* ja *lantaa* käsittelevät tutkielmat. Molemmat sanat ovat peräisin kansankielestä, mutta nykyaikaisessa merkityksesssä saaneet sijansa kirjakiellesämme vasta viime vuosisadalla. Maassa, joka ei välittömästi rajoitu

valtamereen, on lasku- ja nousuveden käsite enimmältä osaltansa kirjatie-toa. Nimityksillä *luode* ja *vuoksi* onkin oma mielenkiintoinen kehityksenkulunsa, ennen kuin ne ovat päässeet vakiintumaan nykyisiin merkitysteh-täviinsä. Sana *maininki*, jonka suhdetta *mainita* -verbiin, *maine* -substantiiviin ja sanueen muihin ilmauksiin prof. Rapola on yksityiskohtaisesti tarkastellut, on myös antanut aiheen laajahkoon tutkielmaan, ja viimeksi on tekijä vastannut kysymykseen, mitä merkitsee *Jyykeä*.

Esiteltävän teoksen aiheiden luetelo osoittaa, että »Risukoista riipomia» on monipuolinen, ajatuksia ja mietteitä herättävä kirja. Virittäjän lukijoille eräät siihen otetuista tutkielmista ovat ennestään tutut, mutta se seikka ei vähentäne teoksen osakseen saamaa mielenkiintoa. Vaikka kysymyksessä on yleistajuinen teos, juuri mitään ei ole tarvinnut jättää lukijan uskon varaan, vaan väitteet on kohta kohdalta pätevästi todistettu Liikkuessaan tässä teoksessaan juuri omimmalla, keskeisimmällä alallaan kirjoittaja täydellisellä aiheenhallinnallaan ja äänenpainojensa tehokkuudella vastustamattomasti tempaa lukijan mukaansa. Sekä tieteellisen pätevyytensä että taiteellisen sanontansa ansiosta teos on viehättävimpiä tietokirjoja, mitä kielellämme tähän päivään mennessä on julkaistu.

AIMO TURUNEN